

چالش‌ها و بحران‌های آب از منظر حقوق

مؤلف: مهر علی کرمی برم سبز

سرشناسه	 کرمی برم سبز، مهر علی، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	 چالش ها و بحران های آب از منظر حقوق / مولف مهر علی کرمی برم سبز.
مشخصات نشر	 تیریز: انتشارات عاصم، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	 ۳۲۰ص.
شابک	 ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۲۷-۰۶-۳
وضعیت فهرست نویسی	 فیا
یادداشت	 کتابنامه: ص. ۳۰۷-۳۱۸.
موضوع	 حقوق آب -- ایران
موضوع	 Water rights -- Iran
موضوع	 آب، منابع -- ایران -- آیین نامه ها
موضوع	 Water-supply -- Iran -- By-laws
موضوع	 حقوق آب (فقه)
موضوع	 (Water rights (Islamic law
موضوع	 آب، منابع -- ایران -- مدیریت
موضوع	 Water-supply -- Iran -- Management
موضوع	 KMHR۳۰۴۶/ک۴ج۲ ۱۳۹۷
رده بندی کنگره	 ۳۴۶/۵۵۰۴۶۹۱
رده بندی دیویی	 ۵۲۸۷۷۶۸
شماره کتابشناسی ملی	

چالش ها و بحران های آب از منظر حقوق

مؤلف: مهر علی کرمی برم سبز

ناشر	 عاصم
صفحه آرایی	 واحد فنی انتشارات عاصم
نوبت چاپ	 اول / ۱۳۹۷
تیراژ	 ۱۰۰۰ نسخه
شابک	 ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۲۷-۰۶-۳
قیمت روی جلد	 ۲۵۰/۰۰۰ ریال

مرکز پخش: نشر عاصم: ۰۹۱۴۵۸۷۴۳۵۲

پست الکترونیک ناشر: nashre.ase@gmail.com فروش اینترنتی کتاب: www.asebook.ir

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب اعم از چاپ، کپی، تکثیر، ذخیره در سیستم های بازیابی محفوظ است.

پیشگفتار

یکی از نعمت های بزرگی که در قرآن کریم به آن اشاره شده است، آب است که به مایه‌ی حیات تعبیر می‌شود و در واقع به تعبیر قرآن کریم، همه چیز از آب آفریده شده است:

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (آیاء ۳).

اهمیت روز افزون و فزاینده آب در عرصه‌های گوناگون حیات جمعی به حدی بدیهی و میرهن است که به جرأت می‌توان گفت هیچ تمدن و تجمعی را بدون وجود یک منبع حیاتی نمی‌توان در عرصه‌های تاریخی پیدا نمود. تمدن‌های بزرگ تاریخی همه در کنار یک منبع آبی، در به توسعه و ترقی گذارده‌اند. مصر باستان، نیل را در کنار خود داشته، بابل و عراق دجله و فرات و ایرانیان در کنار رودهای چون کارون، هیرمند و قنات‌های شگرف راه کمال و توسعه خویش را طی کرده‌اند.

امروزه نیز ارزش آب واجد جنبه‌های گوناگون و نوینی است. آب سر منشأ تولید، تلاش و تمدن است، آب در صنعت، کشاورزی، برق، شهرسازی و ساختمان، بهداشت و بطور کلی در سراسر فعالیت‌های بشری از جایگاهی رفیع برخوردار و البته این ارزش رو به توسعه و فزونی است. در کشور ایران که در بخش نیمه خشک کره خاکی قرار گرفته ارزش آب بسی والاتر از مناطق پر

آب است، آباء و اجداد ما به اهمیت این امر واقف و در بهره‌گیری و استفاده شایسته و مطلوب از آن به مراتب حساس‌تر و کوشاتر بوده‌اند. فقدان امکانات فنی برای استحصال آب از اعماق زمین آنها را از تلاش باز نداشته و تلاش روزافزون آنها در دست‌یابی به منابع آب‌های زیرزمینی از طریق حفر چاه، قنات گسترش و توسعه چشمه‌های طبیعی نشانگر کوششی وافر در استفاده از این منابع حیات‌بخش تلقی می‌گردد.

امروزه در حقوق ما آمده است که آب یکی از مشترکات عمومی است و افراد می‌توانند با رعایت شرایط و رعایت مواد قانونی مصوب شده در حقوق، به حيازت آب بپردازند و آن را تملک کنند و هر گونه بهره‌برداری و تمتع از آن داشته باشند (سام، ۱۴۰۱، ق. ۴، م). ولی امروزه به دلیل استعمال بی‌رویه آب، حفر چاه و قنات‌ها، سطح آب‌های زیرزمینی به شدت کاهش یافته است و این کاهش سطح آب زیرزمینی موجب فرورفتگی زمین در برخی جاها شده است. همچنین حفر چاه و قنات بدون رعایت حریم‌ها نیز معضل دیگری است که در حقوق ایران به آن مواجهه هست. قانون‌گذار ما برای حل این موارد، مواد قانونی به تصویب رسانده است. مثلاً قانون اساسی، قانون مدنی، قانون مجازات اسلامی، قانون آب و نحوه ملی شدن آن، قانون توزیع عادلانه آب، قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبرزی، قانون نحوه تملک و تصرف اراضی و مستحدثات مورد نیاز جهت بهره‌برداری از آب برای عمومی و.... به عبارت دیگر قانون ما برای حفظ آب که متعلق و حقوق همه‌ی مردم ایران است، هم راه کارهای غیر کیفری و هم راه کارهای کیفری ارائه داده است. ولی حقوق ایران به معضل و مشکل بزرگتری چون کاهش آب و کمبود آن، اصلاً توجهی نکرده است. کمبود و کاهش بارندگی در ایران، یکی از معضلات بزرگی است که حقوق ایران برای آن تصمیماتی اتخاذ نشده است. امروزه کمبود آب، در ایران از مشکل و معضل جلوتر رفته و به عنوان یک بحران

در آمده است. اتخاذ تصمیمات درست در این حیطه باید در رأس تمام امور باشد و عمل نکردن به آن، موجب بحران انسانی و زیست محیطی می‌شود. از این رو عزم جدی برای حل این بحران نیازمند است. در صورتی که این بحران در ایران، حل نشود حقوق افراد تباه می‌شود چون موجب درگیری و نزاع و حتی جنگ می‌شود. از این رو ما در این کتاب، به علت بحران آب در ایران و برخی نقاط جهان، و احتمال جنگ در آینده نه چندان دور، و کاهش آب‌های سطحی و زیرزمینی دست به قلم شده‌ایم تا حقوق آب را در قوانین ایران مورد بررسی قرار دهیم و راه کارهایی که برای برون رفت از این بحران ارائه شده است را، که ما می‌بینیم، و از آنجا که خود روستا زاده‌ایم و نقش آب، در احیای طبیعت روستا نقش اساسی دارد. ولی می‌بینیم که کمبود آب، باعث از بین رفتن طبیعت و مهاجرت از روستاها به شهرها هستیم. این کتاب را بخاطر دلبستگی به طبیعت روستا خود و حفظ این مایه حیات، قلم زده‌ایم. امیدواریم که در این کتاب تمام اموری که مربوط به حقوق آب است را به سمع و نظر خوانندگان برسانیم. البته نکته‌ای که قابل ذکر است این است که برخی مطالب این کتاب از مقالات بارگذاری در سایت گوگل می‌باشد لذا برخی مقالات و تحقیقاتی وجود داشت که بدون مشخصات، بارگذاری شده بودند و ما از مطالب ارزشمند آنها بهره برده‌ایم. از این رو انعام کسانی که این مقالات نوشته‌اند و وقت برای آنها گذاشته‌اند کمال تشکر را داریم. و از جهت دیگر به خاطر استفاده این نوع مقالات در کتاب خود، بدون اینکه مشخصاتی از نویسنده در آدرس دهی داده باشیم؛ حرایت می‌طلبیم چون عذر ما موجه است زیرا که در سایت گوگل بدون مشخصات آمده‌اند.

فهرست

پیشگفتار.....	۷
مقدمه.....	۱۵

فصل اول: نحوه بهره برداری از آب در حقوق

گفتار اول: سیر تحول قوانین آب و مالکیت عمومی و ملی آن.....	۳۳
گفتار دوم: بهره برداری از آب.....	۳۶
بخش اول: مالکیت عمومی و ملی آب.....	۳۷
الف) مواد قانونی.....	۳۷
ب) اثرات بهره برداری غیر اصولی از منابع آب زیر زمینی.....	۳۸
۱- سفره های آب زیر زمینی.....	۳۸
۲- اهمیت آب های زیر زمینی.....	۴۰
۳- حد مجاز برداشت آب زیر زمینی.....	۴۱
۴- میزان برداشت و کاهش سطح آب های زیر زمینی در جهان.....	۴۱
۵- میزان برداشت و کاهش سطح آب های زیر زمینی در ایران.....	۴۲
۶- پیامدهای غیر اصولی از منابع آب زیر زمینی.....	۴۴
بخش دوم: قانون مدنی.....	۴۵
بخش سوم: قانون آب و نحوه ملی شدن آن.....	۵۸
بخش چهارم: قانون توزیع عادلانه آب.....	۵۸
الف) کلیات.....	۵۸
ب) صدور پروانه حفر چاه و قنات.....	۶۲
ج) صلاحیت و تکالیف کارشناسان.....	۷۲

۷۳	د) صلاحیت و تکالیف حفران.....
۷۷	بخش پنجم: قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی.....
	بخش ششم: قانون نحوه تملک و تصرف اراضی و مستحقات مورد نیاز جهت بهره‌برداری از آبهای عمومی.....
۷۸	بند اول. نحوه تأدیه بهای عادلانه املاک و خسارات وارده به آن.....
۷۹	بند دوم. نحوه استفاده دولت از سایر حقوق مربوط به اراضی.....
۸۳	بخش هفتم: آیین نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها، انهار و مسیل‌ها.....
۸۶	بخش هشتم: وزرات نیرو.....
۹۶	الف) ضرر بر روانه مصرف معقول.....
۱۰۱	ب) و سول آب بها، عوارض و دیون.....
۱۰۳	ج) حفاظت از نگرانی تأسیسات آبی مشترك.....
۱۰۵	گفتار سوم: حریم آب.....

فصل دوم عوامل بحران آب

۱۱۷	گفتار اول: خشکسالی.....
۱۲۸	گفتار دوم: علل بحران‌ها.....
۱۲۸	بخش اول: کمبود آب و آلودگی دریاچه خزر.....
۸۴۱	بخش دوم: خشک شدن دریاچه ارومیه.....
۱۴۹	بخش سوم: خشک شدن تالاب‌های غرب و جنوب غرب کشور.....
۱۵۱	بخش چهارم: خشک شدن تالاب‌های شرق کشور.....
۱۵۱	بخش پنجم: خشک شدن رودخانه زاینده‌رود.....
۱۵۳	بخش ششم: آلودگی منابع آب.....
۱۵۶	بخش هفتم: بهره‌وری پایین آب.....
۱۵۸	بخش هشتم: منازعات آبی محلی و منطقه‌ای.....
۱۶۱	بخش نهم: نبود اولویت‌بندی.....
۱۶۳	گفتار سوم: فرایند سیاسی بروز بحران آب.....

گفتار چهارم: علل دیگر بحران آب.....	۱۶۹
۱- رشد سریع و الگوی نامناسب استقرار جمعیت.....	۱۷۰
۲- کشاورزی ناکارآمد.....	۱۷۱
۳- سوء مدیریت و عطش توسعه.....	۱۷۲

فصل سوم: حفاظت از آب در حقوق ایران

گفتار اول: حفاظت و حمایت از آب در حقوق.....	۱۷۷
بخش اول: مفاهیم مرتبط.....	۱۷۸
۱- مفهوم مسئولیت.....	۱۷۸
۲- مفهوم جرم.....	۱۸۱
۳- مفهوم کیفر.....	۱۸۳
بخش دوم: مسئولیت مدنی در آلودگی آب.....	۱۸۴
بخش سوم: مسئولیت کیفری و مسئولیت در حمایت از حقوق آب.....	۱۹۳
گفتار دوم: حمایت از حقوق آب در فقه امامیه.....	۲۰۵
۱- مفهوم تعزیر.....	۲۰۶
۲- نظرات فقها.....	۲۰۸
گفتار سوم: حمایت از حقوق آب در قرآن کریم.....	۲۰۹

فصل چهارم: نعمت آب

گفتار اول: اهمیت آب در قرآن.....	۲۱۷
گفتار دوم: تعبیر قرآن از نعمت آب.....	۲۲۳
۱- پرورش میوه‌ها.....	۲۲۳
۲- خلفت از آب.....	۲۲۵
۳- آب در تسخیر انسان.....	۲۳۱
۴- آب گوارا.....	۲۳۷
۵- آب به اندازه.....	۲۴۱

- ۶- آب فراوان ۲۴۵
- ۷- آب حیات بخش ۲۴۶
- ۸- آب در برف و تگرگ ۲۵۰
- ۹- آب در چشمه ۲۵۹
- گفتار سوم: استفاده‌های دیگر آب در قرآن ۲۶۲

فصل پنجم: راه کارهای حفظ آب

- الف: واژنه و بحران آب در جهان ۲۶۹
- گروه ۱ کمبود فیزیکی ۲۷۰
- گروه ۲ کمبود اقتصادی ۲۷۰
- گروه ۳ فندک ۲۷۱
- گفتار اول: راه کارهای حفظ آب ۲۷۳
- بخش اول: کاهش بارندگی ۲۷۳
- بخش دوم: کاهش تراز آب‌سای رویانها و دریاچه‌ها ۲۸۵
- بخش سوم: آلودگی آب‌ها ۲۸۶
- بخش چهارم: اسراف و نبود الگوی مصرف در آب ۲۸۸
- بخش پنجم: عدم حمایت از بهره‌برداری صحیح آب ۲۹۰
- بخش ششم: عدم مدیریت ۲۹۲
- گفتار دوم: آثار خشکسالی ۲۹۸
- گفتار سوم: راه کارها ۲۹۹
- الف) افزایش بهره‌وری آب ۳۰۰
- ب) حفاظت و پایداری کمی و کیفی منابع آب ۳۰۱
- ج) اصلاح ساختار اقتصاد آب ۳۰۲
- د) گسترش آگاهی عمومی و توسعه فن‌آوری تحقیقات ۳۰۳
- ه) راه کارهای دیگر ۳۰۳
- فهرست منابع و مآخذ ۳۰۷

آب یک ضرورت برای تمام انواع موجودات زنده روی کره زمین می باشد. هیچ جایگزینی برای این منبع محدود که بتواند جوامع انسانی را به طبیعت پیوند بدهد و به عنوان شاخص حیات اکوسیستم های کره زمین تلقی گردد، وجود ندارد. تأمین آب و مدیریت مصرف در عصر جدید، جامعه بشری را در سخت ترین بوته آزمایش تاریخ پیدایش قرار خواهد داد و ثابت بودن حجم آب در چرخه حیات مشکلات را دو چندان می نماید.^۱

وقوع بحران های محیطی منجر به بروز تغییرات در شرایط زیست محیطی می شود که این نیز به نوبه خود به گسسته شدن روند زندگی عادی مردم و بروز تأثیرات مخرب بر سکونت گاه هایشان می انجامد و تأثیرات های اقتصادی و اجتماعی و محیطی گسترده های را بر جوامع تحمیل می کند. اخیراً نیز کم شدن بحران کاهش آب های سطحی و زیر زمینی، نگرانی هایی را به لحاظ پیامدها و تأثیرات در جوامع پیرامون ایجاد کرده است و جوامع پیرامون را به دلیل محدودیت در دسترسی به منابع آب تحت تأثیر قرار داده و هزینه های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیطی زیادی را به همراه داشته است.^۲

۱. کاظمی، نگرشی بر منزلت آب و مدیریت مصرف آن در قرآن، ص ۱.

۲. بهامین، نقش مدیریت بحران آب در توسعه پایدار، ص ۱.

کشور ایران نیز به سبب داشتن موقعیت خاص جغرافیایی، پتانسیل بسیار زیادی جهت بروز بحران ناشی از مخاطرات طبیعی را دارد. از طرفی بنا به شواهد و آمار، این کشور در شمار ده کشور اول فاجعه خیز دنیا قرار دارد. در این میان از مهم‌ترین بحران‌های محیطی که در سال‌های اخیر در ایران در حال رخ دادن است، کاهش بارندگی و کاهش سطح منابع آبی و کاهش سطح آب دریاچه‌ها و رودخانه‌ها می‌باشد. به دلیل عوامل متعدد سطح آب دریاچه‌ها و رودخانه‌ها، در سال‌های اخیر در معرض خشک شدن قرار گرفته و شهرها و روستاهای پیرامون خود را به شدت تحت تأثیر قرار داده است.

مثلاً مطالعه‌ای نشان می‌دهد، خشک شدن دریاچه ارومیه زمینه ساز اثرات اکولوژیکی گسترده‌ای در شمال غرب کشور شده و حتی ممکن است کشورهای همجوار را هم به طرز جدی تحت تأثیر قرار دهد. مثلاً ذرات نمک و غبار ممکن است حتی به پوشش برف بخش‌های از کشورهای همسایه آسیب وارد نموده و باعث تغییر روند جریان آب از ارتفاعات شود و امنیت آب و غذا را تهدید کند.^۱

پس می‌بایست معضل کم آبی و چشمانداز خشکسالی و مصیبت‌هایی که از ناحیه این معضل منطقه را تهدید می‌کند را نیز به‌ایست بلند بالای مشکلات این ایران و مناطق دیگر افزود.

به گفته صاحب نظران ژئوپلیتیک، آب دیگر تنها یک کالای فیزیکی و بدون بار سیاسی نیست، بلکه امروزه این کالا ابعاد اقتصادی و سیاسی و بعضاً استراتژیک پیدا کرده است. در جهان امروز عواملی همچون افزایش چشمگیر جمعیت کره زمین و بهره‌برداری بی‌رویه از منابع محیط زیست برای تأمین نیازهای اقتصادی، تأثیر خاص خود را در رابطه با منابع آب برجای گذاشته است.

۱. بهامین، نقش مدیریت بحران آب در توسعه پایدار، ص ۲.

به طوری که مسائل مربوط به بحران و مدیریت آب از دیدگاه سازمان ملل متحد پس از مشکل جمعیت به عنوان دومین مسئله اصلی جهان شناخته شده است. این بحران، علیرغم فراگیر بودن آن، شاید در هیچ جای دیگری به اندازه خاورمیانه ابعاد سیاسی-امنیتی نیافته و نخواهد یافت.

نتایج گزارشی که به تازگی منتشر شده است نشان می‌دهد که دست کم ۳۳ کشور تا سال ۲۰۴۰ در معرض بحران آب قرار دارند. این مسئله می‌تواند به تشدید تنش‌ها در کشورهای که درگیر این معضل هستند منجر شود. طبق این گزارش کشورهای خاورمیانه در طی ۲۵ سال آینده از نظر منابع آبی بحرانی‌ترین وضعیت را خواهند داشت. کشورهایی نظیر کویت، فلسطین، قطر، امارات، سرزمین‌های اشغالی (اسرائیل)، عربستان، عمان و لبنان جزء کشورهای دارای وضعیت بحرانی در این گزارش هستند.^۱

کمبود طبیعی، توزیع نامتوازن، اشتراکی بی جایگزین بودن منابع آب در کنار مسائلی نظیر افزایش بی رویه جمعیت و مشارف آب در کشورهای خاورمیانه، اقتصاد متکی بر کشاورزی، سوء مدیریت کلی و محلی و تخصیصات ارضی، مرزی، قومی و ایدئولوژیکی این کشورها و فقدان قوانین بین‌المللی حاکم بر آبهای مشترک از جمله عوامل تشدید کننده این بحران هستند که آن را به یک منبع عمده تولید خشونت تبدیل می‌کند.

در بسیاری از کشورهای این منطقه (از قبیل کشورهای عربستان، کویت، قطر، امارات، بحرین و ...) آب‌های سطحی بسیار اندک بوده و کمترین سرانه آب در سطح دنیا را به خود اختصاص داده‌اند. در کشورهای دیگری نظیر ایران، افغانستان، ترکیه، عراق و ... رودهای مشترک جریان دارد که فاقد رژیم‌های حقوقی باثبات بوده و این مسئله همواره باعث ایجاد مشکل در بین این کشورها شده است.

۱. فغانی، ابعاد سیاسی-امنیتی بحران آب در خاورمیانه عربی، ص ۲.

کارشناسان سازمان ملل با اعلام این که سرانه آب در خاورمیانه تا سال ۲۰۲۵ به نصف کاهش خواهد یافت، نسبت به بروز کشمکش‌های سیاسی و درگیری‌های نظامی در اثر بروز بحران آب در این منطقه هشدار داده‌اند.

به گزارش این سازمان سرانه آب در این منطقه ۱۲۰۰ متر مکعب در سال است و این در حالی است که سرانه جهانی آب نزدیک به ۷ هزار متر مکعب در سال می‌باشد. بر طبق پیش‌بینی‌ها میزان تقاضا برای آب در منطقه مذکور از ۱۷۰ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۰۰ به ۲۲۸ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۲۵ خواهد رسید.

به عبارت دیگر سرانه آب در این منطقه تا سال ۲۰۲۵ به ۵۰۰ متر مکعب در سال کاهش خواهد یافت. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز نسبت به درگرفتن جنگ در خاورمیانه بر سر منابع آب هشدار داده است.^۱

خبرگزاری رویترز در گزارشی که روز گذشته ۲۱ مرداد ماه منتشر کرده، با اشاره به خشک شدن دریاچه ارومیه، وضعیت بحران آب در ایران را بررسی کرده است. این گزارش با اشاره به پیشینه چندین دهه که بود آب در منطقه خاورمیانه که با نرخ رشد جمعیت بالا، افزایش مصرف آب، مدیریت ضعیف استفاده از منابع آبی مواجه است، می‌نویسد که در مورد ایران وضعیت بدتر است.

رویترز به بحران‌های ایران از جمله هشت سال جنگ با عراق، تحریم‌های آمریکا و تنش‌ها در مرزهای کشور اشاره کرده، اما از تکرار کارشناسان نقل می‌کند، عمده‌ترین تهدیدی که هم‌اکنون ایران با آن مواجه شده است، تحلیل رفتن منابع آبی کشور است که باعث شده است موضوع جیره بندی آب در برخی از شهرها مطرح شود.

۱. خبرگزاری خانه ملت، تغییر الگوی بحران آب از وضعیت مشکلات معیشتی و اقتصادی به هشدارهای امنیتی، ۱۳۹۶، سایت گوگل موجود است.